

LUDO STYNEN

Van censuur en pragmatiek

Reinaert tussen Willems en Van Hemel

Abstract – During his years of exile Jan Frans Willems, the ‘father of the Flemish movement’, not only continued his philological investigations, he also translated the medieval *Reinaert* into modern Dutch. After his rehabilitation he put most of his energy into achieving one uniform spelling of Dutch in Belgium. This article focuses on a crucial moment in this campaign. A limited body of letters throws light on Willems’ cleansing of his *Reinaert* translation and on how the Flemish Movement and the church needed and used each other to reach their goals.

Zijn leven lang heeft Jan Frans Willems (1793-1846), de ‘vader van de Vlaamse Beweging’, zich ingezet voor de moedertaal. Tijdens het Verenigd Koninkrijk streefde hij naar eenheid van Noord en Zuid en bewees hij keer op keer, op basis van oude bronnen, het bestaansrecht van het Nederlands in de zuidelijke provincien. In het jonge België was zijn positie veel moeilijker omdat hij moest ingaan tegen de verfransende trend van alle besturen, een missie die heel wat diplomatie vergde, ook omdat aan het gebruik van het Nederlands een protestants tintje zat. Zijn vertaling van de middeleeuwse *Reinaert* en de wetenschappelijke editie die hij ervan bezorgde moeten gezien worden tegen de politieke achtergrond. Dit geldt ook voor de bewerking die hij van zijn vertaling maakte en voor de verregaande, maar nauwelijks vermelde laat staan bestudeerde bijsturing ervan onder katholieke druk. Willems’ engagement voor taal en volk is de Nederlandse, de Vlaamse uiting van een Europees verschijnsel, maar het is veel meer dan dat. Veel meer dan buitenlandse filologen denkt hij ook aan een ruime verspreiding van het materiaal en dus aan een ruimere natievormende impact.

In deze bijdrage situeer ik kort Willems’ engagement binnen een Europese context van natievormende initiatieven en de politieke evolutie van zijn vaderland. De *Reinaert*-vertaling en -editie gelden vervolgens als voorbeeld van zijn inzet. In tweede instantie heb ik aandacht voor zijn strijd voor een algemene, bij het noorden aanleunende spelling van het Nederlands in België, waarvoor de steun van de katholieke kerk, die haar macht wilde consolideren en vergroten, nuttig, zelfs onontbeerlijk bleek. Op dat ogenblik is de vraag naar een schooleditie van zijn vertaling van de middeleeuwse tekst een gelukkige opportuniteit. Met een bespreking van de tekstwijzigingen die daarvoor gevraagd werden, besluit ik dit artikel.

1 De natie en Willems

Na de Franse revolutie wordt nationaal besef steeds meer het besef van een gemeenschappelijk historisch erfgoed, en als in de laatste jaren van de achttiende eeuw en in de eerste decennia van de negentiende de technologie en de politiek de wereld in al maar sneller tempo veranderen, krijgen historische permanentie en

identiteit een aanzienlijk belang. Nationale identiteit wordt al gauw ook in termen van traditie en authenticiteit gedefinieerd. (Leerssen 1999: 80 en 81) Nationaal historicisme ‘vormt een krachtig element in de formulering en legitimering van een nationale identiteit en maakt deel uit van de geestesgesteldheid van de romantiek’ en letterkundigen speelden een niet te onderschatten rol in het proces, zij zijn gangmakers in het natievormingsproces, ‘vooral in de verspreiding van beelden van nationale identiteit en traditie’. (Leerssen 2006: 12 en 14) In deze context is de zogenoemde vossenjacht, het speuren naar ontbrekende versies en manuscripten van de *Reinaert*, en het toe-eigenen ervan door Romaanse en Germaanse cultuurgebieden bijzonder relevant want de vos werd een symbool in de concurrentie tussen de Franse en Duitse cultuursferen waartussen de Lage Landen ingeklemd lagen (Leerssen 2006: 33). Joep Leerssen besteedde aan deze over staats- en cultuurgrenzen uitgevochten strijd en de politieke weerslag ervan verhelderende bladzijden.

De Belgische revolutie van 1830 was een belangrijk moment in de strijd tussen de twee invloedsferen en vooral in Duitsland was men niet gelukkig met de evolutie. Zowel de Duitse dichter en hoogleraar Ernst Moritz Arndt die bijzonder expliciet en met veel publiek succes droomde van een wel erg groot Duitsland als Jacob Grimm reageerden zeer negatief op de afscheiding van de Zuidelijke Nederlanden waardoor ze een deel van het Germaanse noorden van Europa in Romaanse handen zagen overgaan (cf. Leerssen 2006: 69 en 71). Ze jammerden en schimpden te vroeg, Willems zou hen dat duidelijk maken.

Na de Belgische omwenteling had Willems als notoir orangist zijn lucratieve ambt in Antwerpen moeten ruilen voor dezelfde maar financieel veel minder interessante betrekking in Eeklo. De ballingschap die hem en vooral zijn vrouw erg zwaar viel, de kindersterfte die het gezin trof, het feit dat hij zijn hele bibliotheek in Antwerpen had moeten achterlaten, ... het ontmoedigde hem niet in die mate dat hij zijn filologisch werk opgaf. Integendeel, hij werkte onverdroten door met het weinige materiaal dat hem ter beschikking stond en legde de grondslagen van veel van zijn latere publicaties. Hoezeer hij ook geloofde in het ideaal van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, hoe zeer hij zich ook, zeer expliciet en zeer polemisch, had geëngageerd voor het voortbestaan van die staat, toch weigerde hij na de Belgische onafhankelijkheid en tijdens de ballingschap die hem gedurende enkele jaren een groot deel van zijn inkomen zou kosten, steun te geven aan acties, aan samenzweringen voor het herstel van dat Verenigd Koninkrijk. Hij twijfelt wel een tijd aan de levensvatbaarheid van het nieuwe België maar gaat tamelijk snel overstag. België wordt het staatsverband waarin hij leeft en werkt, waarbinnen hij strijdt voor Vlaamse rechten, in de eerste plaats voor taalrechten. Een Vlaams nationalisme binnen een niet meer gecontesteerde Belgische staat. In 1834, nog voor zijn rehabilitatie, claimt hij de *Reinaert* voor België en daarmee onderstreept hij zijn vaderlandsliefde die hem van dat ogenblik af ambten en belangrijke lidmaatschappen zal opleveren. Tegelijk maakt hij de *Reinaert*, binnen de Belgische context, tot boegbeeld van de Vlaamse zaak en de Nederlandstalige cultuurtraditie (Leerssen 2006: 82).

2 *Reinaert*

Jacob Grimms *Reinhart Fuchs* (1834) verscheen meer dan twintig jaar nadat de filoloog de stof geclaimd had, na de Franse en Latijnse editie ook, maar de bezorger maakte zich wel sterk dat hij het laatste woord had: de *Reinaert* gold in zijn ogen als collectief Germaans-Frankisch erfgoed met Vlaanderen als kernland, waar de fabel zijn literaire vorm kreeg in het Nederlands, het Frans en het Latijn. Helaas kon hij geen goede Nederlandse versie voorleggen (Leerssen 2006: 79). Die Nederlandse versie, ooit eigendom van de Amsterdamse burgemeester Joachim Rendorp, vrijheer van Marquette (1728-1729),¹ was halfweg de jaren twintig gekocht door de Engelse collectioneur Richard Heber en na diens dood, in 1836, op instigatie van C.P. Serrure door de Belgische staat aangekocht. Willems, die zich al tijdens het vorige regime had opgeworpen als autoriteit inzake oude literatuur en ambtelijke stukken, kreeg meteen van overheidswege de opdracht er mee aan de slag te gaan. De kopie die Dirk Groebe in 1825 – ook al met het oog op het behoud van nationaal erfgoed – voor Albert ten Broecke Hoekstra maakte bleef dus verder onbenut. Het woord was aan Willems. Wat kennis van taal en literatuur, en ervaring in het editeren, betreft was er niemand in het land die evenwaardige geloofsbriefjes kon voorleggen.

Op basis van het Comburgse handschrift, de *Reinaert* I, en van het meer dan dubbel zoveel verzen tellende Amsterdamse, later Brusselse handschrift, de *Reinaert* II, bezorgde Willems in 1836 in ijltempo zijn editie van het materiaal. Daarmee verzekerde hij zich van Duits respect en Duitse vriendschap, zeker van Grimm en Hoffmann von Fallersleben, die hun kijk op het voor het Germaanse noorden finaal verloren België moesten herzien en dat ook met veel plezier deden. Eerder, in 1833, had hij zijn visie op de oorspronkelijkheid, de datering en het auteurschap al toegelicht in een artikel. Hij noteerde dat er sedert een vijftiental jaren heel wat historische publicaties in verband met de middeleeuwse zeden verschenen en dat deze werken ‘ont contribué à rendre plus général ce goût des antiquités, ce respect pour la mémoire des ancêtres, qui font que l’on s’attache à une patrie’. Vooral Duitsland is in dit opzicht erg productief en beperkt zich niet tot het eigen land:

Pendant qu’en Belgique nous nous occupons à nous *faire* ou à nous *chercher* une patrie nouvelle, ils s’adonnent, eux, à de laborieuses recherches pour *retrouver* la Belgique ancienne; pendant que nous nous disputons tous les jours la pâture des réimpressions françaises, nourriture peu substantielle, qui paraît néanmoins suffire notre appétit littéraire, ces savants d’Allemagne s’emparent petit à petit de tous les richesses du génie de nos pères. (Willems 1833: 1)

1 Omdat zijn zoon geen interesse had voor kunst bepaalde Joachim Rendorp dat zijn kunstcollectie, 93 schilderijen, en verder edelstenen, beeldhouwwerk, houtsneden enz. na zijn dood moesten geveild worden. De titelpagina van de catalogus (bibliotheek gemeentearchief Amsterdam) vermeldt als data 16 en 17 oktober 1793 maar een geschreven mededeling geeft 9 juli 1794. Van manuscripten is er in de catalogus geen sprake, ook niet van de *Reinaert* dus (met dank aan Heleen van Rossum). Mogelijk wachtte zoon Willem tot zich in de persoon van Heber een goede gelegenheid aandienende om het manuscript te gelde te maken.

Nog twee jaar, zo vervolgt hij, en als we iets willen weten over Belgisch recht zullen we het in Duitse boeken moeten gaan zoeken. Willems ziet de literatuur, het verhaal van Reinaert, onmiskenbaar in functie van het nationalisme, zijn afwijzen van de Franse invloeden is duidelijk en rechttevenredig met de lof die hij Duitsland toezwaait. Na een korte verwijzing naar zijn en Serrures medewerking aan *Mones Quellen und Forschungen zur Geschichte der teutschen Literatur und Sprache* (1830), geeft hij een hele reeks argumenten om de onmiskenbare Belgische oorsprong van de *Reinaert* aan te tonen. Quasi terloops valt er in het artikel nog een bedenking over Willems' ballingschap te lezen. 'Dans ma résidence actuelle, lieu d'exil où m'a relégué le Gouvernement provisoire, afin de faire expier la témérité que j'ai eue d'exhumer de notre histoire une nationalité, à laquelle se rattachent nos institutions, nos mœurs, notre langue [...]', zo beklaagt hij zich, was het ondanks hulp van vrienden niet mogelijk alle materiaal onder ogen te krijgen (Willems 1833: 11).

In 1834, nog steeds in ballingschap, gaf hij een moderne bewerking van de *Reinaert* 1 in het licht. *Reinaert de Vos, naer de oudste beryming* verschijnt bij drukkerij A.B. Van Han en Zoon te Eekloo. Een opmerkelijk werk dat tot in Duitsland weerklink vond. Uit het *Voorbericht*, een heus manifest van de nog onbestaande Vlaamse Beweging, blijkt duidelijk dat Willems, de paladijn van Willem 1 en pleitbezorger van het Nederlands, ongebroken is.

Willems zingt de lof van de *Reinaert*, de *Divina Commedia* uitgezonderd het beste werk dat de middeleeuwen hebben opgeleverd. 'En dit gedicht is een Belgisch gedicht! En de Belgen kennen het niet!' Hij geeft uitleg bij de verschillende manuscripten en citeert instemmend Grimm die de Belgen verwijt geen aandacht te hebben voor hun taal en cultuur. Van Grimm komt hij naadloos bij zijn eigen engagement:

Van myne jongste dagen af heb ik getracht de verworpene moedertaal te helpen opbeuren. Ik heb dezelve, zoowel tegen de bekrompenheid der hollandsche schryfregels, als tegen de verbasterdheid van het vlaemsche schooldialect verdedigd; ik heb hare rechten op het openbare bestuur en hare nationaliteit, door historische gronden, zooveel als in my was, bewezen en voldongen. Om harentwil ben ik van Antwerpen naer Eecloo verbannen. Zy moet my dus wel dierbaer zyn!

Veel meer dan tijdens het Verenigd Koninkrijk, toen het Nederlands tenminste nog de officiële taal was, is in het jonge België de moedertaal bedreigd. Niettemin heeft Willems redenen om toch nog het beste voor zijn taal te hopen want 'ook in Eecloo heb ik geleerd dat hare vyandin, de fransche tael, die in zes eeuwen, en meer, nog geen' enkelen voet gronds op het nederduitsch heeft aengewonnen, nimmer de tael van het merendeel der Belgen zyn zal'. Op de 8600 inwoners zijn er immers geen driehonderd die het Frans verstaan, geen honderd die het spreken, en dat ondanks het feit dat het stadje jarenlang een Franse sous-préfecture was en er Franse ambtenaren en een Frans tribunaal waren. En ondanks het feit dat 'wederom, sedert vier jaren, hare 8300 andere ingezetenen in het fransch *ge-gouverneerd*, en dagelyks *gesommeerd*, *geëxploiteerd* en *geëxecuteerd*' worden. Willems gebruikt een aantal Franse woorden in zijn betoog om zijn punt te maken – de manier waarop hij in 1815 de lachers aan zijn kant kreeg toen hij in zijn *Quinten Matsys* de fransdolheid ridiculiseerde.² Maar toen was de situatie totaal

2 Cf. Styneen 2010: vooral 98-101.

anders: het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden onder Willem I was pas een feit en Willems, en met hem nog heel wat anderen, verwachtte een gouden tijd voor de moedertaal.

Willems mag dan al verbannen en gebroodroofd zijn, hij mag in 1834 dan al kunnen hopen op rehabilitatie en zou misschien beter voorzichtig zijn, hij blijft zonder voorbehoud zeggen waar het voor hem op staat: 'bydragen tot het doen herleven van eene zoo dierbare tael, in een' tyd waerop ons land van zooveel franschen uitschot wordt overstroomd'.³ De vertaling wordt gunstig onthaald door Leo D'Hulster en door Jeronimo de Vries, Matthijs Siegenbeek en de Leidse Maatschappij voor Nederlandse Letterkunde, en ze raakte ook in Nederland verspreid.⁴

In Willems' werk blijft de *Reinaert* een belangrijke plaats behouden. Er is de internationaal gewaardeerde wetenschappelijke editie die Willems na zijn rehabilitatie en zijn aanstelling in Gent verzorgde, een mijlpaal in het nationale groeiproces, een werkstuk dat hem internationale lof brengt maar ook kritiek, onder meer vanwege de voortvarendheid waarmee hij conclusies poneerde in verband met de ontstaansperiode van de tekst.⁵ In de tien jaren die hij nog te leven heeft komt Willems nog enkele keren terug op de *Reinaert* in bijdragen in het *Belgisch Museum*. Is het filologische werk van onmiskenbaar belang, de vertaling is dat evenzeer en tot twee keer toe, want bereikte hij met de versie van 1834 een groter publiek dan met een wetenschappelijke editie voor geleerden ooit mogelijk kan zijn, met de schooleditie die op verzoek van de Mechelse geestelijke Jan-Baptist van Hemel tot stand kwam, werd de vos een nationaal wapen in de handen van jongeren, van de volgende generaties. De rol van Van Hemel wordt kort vermeld door De Smedt (1984: 168) en Gevers (1998: 1423) maar werd nooit eerder onderzocht en is in vergelijking met de heisa rond de zaak-Conscience volledig onbekend. De bewaarde brieven werden gerepertorieerd door Ada Deprez (1965) maar nooit uitgegeven. Toch is de zaak een nadere beschouwing waard want ze toont de soms moeilijke verstandhouding tussen nationalistische filologen en de katholieke gezagsdragers die decennialang een onontkoombare kracht waren in Vlaanderen.

3 Van Hemel en de macht van de katholieke kerk

De kerkelijke overheden in België waren niet erg te spreken over de eerste Vlaamse romans, over de eerste werken van Hendrik Conscience. Ze vreesden de impact ervan en poogden de prille Vlaamse literatuur onder controle te krijgen. Zelfs tussen Vlaamse boegbeelden onderling rijmde katholiek maar moeizaam op roman. Dat bewijst Jan Baptist Davids anonieme kritiek op Conscience's *De Leeuw van Vlaanderen*, een recensie die de jonge Vlaamse Beweging verregaand had kunnen hypothekeren. (Wauters 2004) Bijzonder actief op dit terrein was Jan-Baptist van

3 Willems 1834: alle citaten uit het *Voorberigt*, xi-xiii.

4 D'Hulster 1834; J. de Vries aan JFW, 21 okt. 1834, D-840; M. Siegenbeek aan JFW, 28 okt. 1834, D-842. De nummers voorafgegaan door D- verwijzen naar de lijst van de correspondentie van Willems die door Deprez (1965) werd opgesteld. Daar zijn telkens ook de bewaarplaats van de betrokken brief en de coördinaten van volledige of gedeeltelijke publicatie ervan te vinden.

5 Voor een overzicht van de commentaren cf. De Smedt 1984: 171-179.

Hemel (1798-1866). Hij was aanvankelijk leraar en werd vervolgens pastoor te Mechelen. Vanwege zijn betrokkenheid bij een vlugschrift tegen Willem I moest hij stad en land ontvluchten. Na 1830 keerde hij terug uit Frankrijk en werd retoricaleraar aan het kleinseminarie in Mechelen, in opvolging van David. In 1835 werd hij er superior en later klom hij nog erg hoog in de kerkelijke hiërarchie. Vanaf de jaren '30 bepaalde hij in grote mate de aanpak van het moedertaalonderwijs en het taalregime in de instellingen van het bisdom. Ook al werd het Hollands algemeen geassocieerd met protestants en had de katholieke clerus een groot aandeel gehad in de voorbereiding van de Belgische revolutie, ook al vond Van Hemel het Frans de onvermijdelijke omgangstaal voor een verzorgde opvoeding van de leerlingen, er kan geen twijfel over bestaan dat hij de volkstaal en de beginnende Vlaamse Beweging genegen was. Hij zou volgens Gevers op de prijsuitreiking van het kleinseminarie op 20 augustus 1839 in aanwezigheid van de kardinaal zelfs een toespraak hebben gehouden over het beoefenen van de moedertaal.⁶ Die sympathie en die Vlaamse betrokkenheid hadden echter een prijs. Hij probeerde de Vlaamse Beweging in katholieke banen te leiden, hij liet Conscience zijn *Wonderjaer* en *Leeuw van Vlaenderen* aanpassen en Willems zijn *Reinaert*. (Gevers 1998)

Van Hemel, toonde zijn macht en invloed in de zaak-Conscience, een zaak die in de literatuurgeschiedenis de nodige bekendheid geniet. Op zijn instigatie wijzigde Conscience wat in *De Leeuw van Vlaenderen* (1838) en van *Het wonderjaer* (1566), zijn geuzenvriendelijke debuut uit 1837, schreef hij met *In 't wonderjaer* in 1843 een katholieke versie: de hele wereldbeschouwing achter het boek moest eraan geloven. Om een boycot van de verspreiding van zijn werk te vermijden, gaf de schrijver toe aan de druk van de katholieke censor. Het kostte hem een deel van zijn geloofwaardigheid. Tussen hem en Pieter Frans van Kerckhoven, die de tweede versie van de debuutroman 'eene omgekeerde frak' noemde, kwam het nooit meer goed.⁷ Met de keuze voor het 'grote' publiek bracht Conscience naar eigen zeggen een artistiek offer. Op het einde van zijn leven liet hij optekenen dat hij ervan overtuigd was dat volksletterkunde – zo belangrijk voor het voortbestaan van de moedertaal – slechts succesvol kon zijn als ze de zeden en het geloof van de lagere klassen respecteerde. De zakelijke motieven, die in de late jaren dertig ook een rol speelden bij de keuze, liet hij onvermeld.⁸ Aan de wensen van Van Hemel was hij in ieder geval volledig tegemoet gekomen. 'C'est parfait' liet die hem weten.⁹

De zaak-Conscience illustreert hoe het homogeen cultureel model dat auteurs en critici met de uitbouw van een nationale Vlaamse literatuur voor ogen hadden niet bestand bleek tegen de botsende visies van liberalen en katholieken. Con-

6 In tegenstelling tot wat Gevers (1998) beweert is van deze tekst geen spoor te vinden in het *Belgisch Museum*. Wel opgenomen werd de toespraak 'Over het beoefenen der moedertaal' die retoricaal leerling F.L. Michiels (1839) die dag hield. In de tekst, die ongetwijfeld onder invloed van Van Hemel geschreven werd, wordt gepleit voor onderwijs in en kennis van het Nederlands naast het onvermijdelijke Frans, vóór de commissiespelling (cf. infra), voor bestuurlijke communicatie in de volkstaal, – allerlei maatregelen die zouden leiden tot grotere waardering van onze landgenoten in Holland en ook in Duitsland, waar men met 'zyn Vlaamsch' een heel eind geraakt.

7 P.F. van Kerckhoven aan F.A. Snellaert, 9 febr. 1843, cf. Van den Berg en Couttenier 2009, 410.

8 H. Conscience aan Edm. Mertens, 24 nov. 1881. Cf. Degroote 1964: 118-119; De Bock 1965: 120; Lambin 1974: 58; Stynen 1983: 7-8; Couttenier 1984.

9 J.B. van Hemel aan H. Conscience, 2 jan. 1843. Cf. Van den Berg en Couttenier 2009: 413.

ciences ingrepen onder invloed van een dominant geworden publieke opinie zijn volgens Couttenier (1999: 63) 'symptomatisch voor de politiek-culturele ontwikkelingen in de jaren 1840 die een einde maakten aan de Belgisch-Vlaamse cultuurbeweging die nauw verbonden was met het unionisme van de beginjaren'. Of de macht van de clerus hier meteen in een dominante publieke opinie vertaald mag worden, is nog maar de vraag, maar de situering van de ingrepen in de literaire teksten binnen een ideologische strijd blijft even pertinent.

4 De spelling

Halfweg de jaren dertig wordt Jan Frans Willems de centrale figuur van de pas ontstane Vlaamse Beweging en samen met kanunnik David en enkele anderen probeert hij al snel om een eenheidsspelling geformuleerd te krijgen en goedgekeurd door de regering. In deze periode komt de *Reinaert*-vertaling opnieuw ter sprake. De briefwisseling die hieromtrent bewaard bleef, geeft een duidelijk beeld van de diplomatie die de verdedigers van de rechten van de taal aan de dag moesten leggen enerzijds en van de druk uit katholieke hoek anderzijds.

Van Willems aan Van Hemel bleef geen enkele brief bewaard, van Van Hemel aan Willems twaalf, haast alle uit de tweede helft van 1839 en het begin van 1840. Het is duidelijk dat het initiatief tot de correspondentie uitgaat van de priester, op dat ogenblik superior van het kleinseminarie in Mechelen. Dit is ook een cruciale periode in de moeizame totstandkoming van de eenheidsspelling. Over het streven naar die spelling en de ware spellingoorlog die van 1839 tot 1844 gestreden werd, is heel wat gepubliceerd maar het lijkt nuttig om daar toch even op terug te komen. Willems en David richtten in 1836 de Maetschappy tot bevordering der Nederduitsche tael- en letterkunde op en plaatsten die onder bescherming van de regering. Ze overtuigden de regering tot het uitschrijven van een prijsvraag over de spelling maar toen geen van de inzendingen de door Willems voorgezeten Taelcommissie van de Maetschappy kon overtuigen, stemden de leden van de commissie, allen voorstanders van een nauwe band met Nederland, voor een reeks van acht taal- en spelregels die op 6 september 1839 in de *Moniteur belge*, het staatsblad, gepubliceerd werden. Het volledige en uiteindelijk bijzonder uitgebreide verslag van de commissie dat door de Luikse hoogleraar Jan Bormans werd voorbereid, verscheen pas twee jaar later en dat uitstel speelde in de kaart van de anti-Hollandse taalprotestanten. De beslissing van 1839 werd op bijzonder hevige reacties onthaald, vooral in West-Vlaanderen waar Pieter Behaegel en Leo de Foere alle registers open trokken, maar ook elders in het land, bijvoorbeeld in Antwerpen, waar men het niet zo op de commissie begrepen had. De Foere en Behaegel, de laatste zelfs tot in 1838, tot de afwijzing van zijn inzending door de commissie, waren aanvankelijk grote pleitbezorgers van het Nederlands, zelfs van aanleunen bij de spelling in het Noorden.¹⁰ In 1839 werd de commissie orangisme en protestantisme verweten en hun Hollandse spelling van het Vlaams werd een belediging

¹⁰ Behaegel had Willems nog laten weten hoe jammer hij het vond slechts weinig inschrijvingen voor het *Belgisch Museum* te hebben kunnen verzamelen (P. Behaegel aan JFW, 30 jan. 1837, D-1096). Een jaar later behoort hij tot het andere kamp, beklaagt hij zich bij de minister over de onheuse behandeling van zijn inzending (JFW aan J. David, 19 nov. 1838, D-1349).

voor de Walen genoemd. Onderwijzers en clerus waren het makkelijkst tegen de commissie te mobiliseren en de franskiljonse politici deden erg weinig om de commissie te steunen: verdeeldheid in het Vlaamse kamp kwam velen onder hen goed uit. Ook de regering was op een bepaald ogenblik erg tegen de commissiespelling gekant: 'Le Ministère doctrinaire est évidemment hostile à notre langue; il veut nous relancer dans le chaos.' overweegt Willems in 1840 en hij duidt daarmee heel duidelijk de francofone belangen aan.¹¹ De spelling van Behaegel genoot vervolgens een tijdje de voorkeur van de regering maar het prestige van de aanhangers van de commissiespelling was te groot, hun numerieke overwicht overigens ook, om uiteindelijk deze strijd niet te winnen. Het Gentse Taelcongres en het aansluitende Vlaamsch Feest dat in 1841 georganiseerd werd betekende de definitieve doorbraak van de spelling van de commissie, ook al zou de door het Taelcongres aanvaarde spelling pas officieel worden bekrachtigd in een KB van 1 januari 1844.¹²

En zelfs dan is de strijd nog niet helemaal gestreden. David maant Willems, de voorzitter der voorzitters, aan het begonnen werk te voleinden en druk te zetten waar hij maar kan. Eind januari had De Foere zich nog belachelijk gemaakt in de Kamer van Volksvertegenwoordigers en dan nog wist hij van geen opgeven. 'Foerke gaet, ja, altyd voort, en zegt aen wie het hooren wil *que sa cause est gagnée*.' schrijft David. Hij vraagt zich af of de katholieke minister van justitie Jules d'Anethan hem gelijk geeft om van zijn gezaag af te zijn, maar hij weet wel dat men in Brussel algemeen gelooft dat de Kamer zich niet verder met de spelling zal inlaten en maakt zich sterk dat de dolle berichten uit West-Vlaanderen wijzen op verdeeldheid zodat er van die kant niets meer te vrezen valt.¹³

5 Reinaert op school

Op 21 juni 1839 schrijft Van Hemel Willems dat hij al lang met hem had willen kennismaken, dat hij zijn verdiensten voor de taal kent en waardeert en het meer specifiek over die inzet wil hebben. Het grootseminarie en de scholen van het bisdom volgen nog altijd de spelling van Terbruggen maar willen vernieuwen. Met David en met de 17 professoren van het seminarie heeft hij daar al lang over onderhandeld en nu het verslag van Bormans weldra zal verschijnen gaat de voorkeur duidelijk naar de commissiespelling. Van Hemel gaat nog even in op enkele technische elementen van de spelling, concludeert dat ze op de zelfde golflengte zitten maar zou Willems toch graag en snel ontmoeten.

In het tweede deel van de brief komt de concrete vraag. Een spelling is één zaak, maar scholieren moeten ook 'leesboeken' hebben. Op lagere scholen kan hij uiteraard alleen specifiek katholieke werken gebruiken, maar voor collegeleerlingen mag het blijkbaar iets meer zijn. 'Mais où trouver tout de suite des livres classiques? rien de plus facile: il ne nous faudrait pour commencer qu'une *Edition classique* de votre *Reinaert de Vos*.' Hij hoopt – ondanks de eerder beleden 'openheid' – dat Willems begrijpt dat er toch beperkingen zijn en slechts katholieke

11 JFW aan J.H. Bormans, 11 sept. 1840, D-1619.

12 Cf. o.m. Couvreur en Willemyns 1998.

13 J. David aan JFW, 4 mei 1844, D-1991.

boeken, 'franchement catholiques', in aanmerking komen voor schoolgebruik. Willems zou dus toch wat moeten aanpassen, schrappen zelfs, met name die dingen 'qui choquent les oreilles delicates des jeunes gens'. Van Hemel heeft al nagedacht over zijn zaak en geeft meteen enkele tips voor de redactie. Dat hij ook al contacten heeft gehad met de Mechelse uitgever van stichtelijke lectuur en schoolboeken P.J. Hanicq is zonneklaar.¹⁴

Willems vindt snel tijd om naar Mechelen te gaan en weet daar een aantal mensen, de leerkrachten van het seminarie en wellicht nog wat anderen, te charmeren. Van Hemel, te zakelijk om alleen met Hanicq te praten, raadpleegt nog twee andere geïnteresseerde uitgevers en hij is ervan overtuigd dat hun concurrentie voor Willems allerminst nadelig kan zijn. Hij wil nu wel meteen de tekst hebben, de publicatie als schoolboek is een 'moyen de faire de cette pièce nationale un *livre classique universel*'.¹⁵

En Willems is gewonnen voor de zaak. Ongetwijfeld is ook hij gecharmeerd door zijn gesprekspartner en bovendien vindt hij de steun van de kerk voor de spelling van de commissie te belangrijk om hem voor het hoofd te stoten. Werd het nog prille verzet in West-Vlaanderen immers niet geleid door priesters? Was één van de grote verwijten tegen de gekende voorkeuren van de commissie niet het aanschurken tegen het protestantse Hollandse model? De lucratieve kant van de zaak is ook meegenomen. Willems had wel niet echt geldgebrek, maar het aanleggen van zijn persoonlijke bibliotheek was een dure aangelegenheid. Hij zorgt dus voor een snelle aanpassing van zijn tekst. Vier dagen slechts na Van Hemels dringende verzoek gaat de gezuiverde *Reinaert* als bijlage bij een verdwenen brief van 13 juli. Twee dagen later laat Van Hemel, nu in het Nederlands, zijn 'Welgeachte vriend' weten dat wat hij schrijft zijn volledige goedkeuring heeft. 'Zoo afgerigt gaet voorzeker dit werkje in alle de scholen als klassiek aanveerd worden – dit is myn vollen wensch; ook zal ik daer ter dege op aendringen.' Het gaat inderdaad snel want de drukker heeft Van Hemel al laten weten tweeduizend exemplaren te zullen drukken en Willems daar tweehonderd frank voor te betalen, als er tenminste een imprimatur van de aartsbisschop komt (wat geen probleem is), waardoor het een klassieker kan worden die hij aan 1 frank kan verkopen. Van Hemel vindt het een aanvaardbaar voorstel en vraagt of hij nog verder moet zoeken. De drukker wil wel de voorkeur krijgen als er een tweede editie zou komen. Het is niet duidelijk of er dan wat extra in zit voor Willems.¹⁶ Tweehonderd frank is voor Willems echter niet voldoende. In verdwenen brieven moet hij onderhandeld hebben over een hoger bedrag, zeker driehonderd frank, en dat op basis van een debiet van tweeduizend exemplaren. Waar haalt hij het, mort Hanicq bij Van Hemel. Waar is dan de winst of zelfs maar het inkomen van de uitgever? En hij hoopt dat ze een contract van tweehonderd frank kunnen afsluiten.¹⁷

Terwijl de commissie nog sleutelt aan haar beslissing over de taal- en spelregels krijgt Willems een dringende missive van David aan wie Van Hemel ook schreef over het uitblijven van een definitieve beslissing over de taalgeschillen. Het klein-

14 J.B. van Hemel aan JFW, 21 juni 1839, D-1446.

15 J.B. van Hemel aan JFW, 11 juli 1839, D-1451.

16 J.B. van Hemel aan JFW, 15 juli 1839, D-1452.

17 P.J. Hanicq aan J.B. Van Hemel, 28 juli 1839, handschriftenkabinet van de Gentse universiteit, G 3630 (915).

seminarie, en zeker de superior, heeft veel gezag in het bisdom, en dat Van Hemel zijn steun toezegt is dan ook enorm belangrijk. 'Als men van ongeduld sterven kon, dan was ik al lang dood en begraven'. Aangezien verslaggever Bormans toch bijna klaar is, zou er opnieuw moeten worden vergaderd, moet het rapport gepubliceerd en het publiek getoond 'dat wy niet jaren lang geslapen hebben'. David is het uitstel meer dan beu, hij heeft er weet van dat Van West, die Behaegel in het klein, nog met iets totaal nieuws voor de dag wil komen, en vooral, hij wil dat Willems wakker wordt en komaf maakt met de hele zaak.¹⁸

Parallel met de spellingkwestie zijn Willems en David ook erg in de weer met een poging tot oprichting van een Vlaamse academie. Net nu komt er van het eerder wel geïnteresseerde ministerie van Binnenlandse zaken geen enkel signaal meer en suggereert de gerenommeerde wetenschapper Adolphe Quételet, op dat ogenblik nog aan het begin van een vier decennia lange termijn als secretaris van de Brusselse nog door Maria-Theresia gestichte Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux Arts de Belgique, een motie in te dienen tot het oprichten van een Vlaamse sectie. Maar Willems, sedert 1835 lid van de prestigieuze instelling, aarzelt omdat hij vreest te zullen mislukken. Van het spellingsfront is er echter beter nieuws, zo schrijft hij David, want hij heeft al met het seminarie onderhandeld en zijn *Reinaert* omgewerkt tot een aangepast schoolboek. En als het rapport van Bormans klaar is, zal hij de commissie opnieuw bijeenroepen en de tekst zowel apart publiceren als in het *Belgisch Museum*.¹⁹

Over zijn aangepaste *Reinaert* ontvangt Willems enkele dagen later een reactie uit Mechelen:

Vous avez admirablement bien réussi. Vous rendez un grand service à la langue flamande, parce que cet ouvrage plus que tout autre donnera à notre jeunesse le goût de l'étudier. Je propagerai cet ouvrage le plus que je pourrai.

Helemaal naar wens is de bewerking echter nog niet want Van Hemel denkt nog vijf opmerkingen te moeten maken met het oog op het succes van hun onderneming. Hij stelt ook telkens meteen een wijziging, een enkele keer zelfs twee mogelijke wijzigingen voor. Hij wil trouwens een spoedige reactie want hij wil het boek binnen de drie weken laten verschijnen.²⁰

Enkele dagen later schrijft Van Hemel aan zijn 'bien cher ami & patron de notre belle langue flamande', dat hij nog twee drukkers om hun voorwaarden gevraagd heeft maar dat Hanicq de interessantste blijft. Dus heeft hij ook meteen voorgesteld het werk definitief af te staan voor de som van zeshonderd frank. Het contract kan getekend worden en hij zal begin januari betalen. En dan blijkt dat het met de epuratie van de tekst nog niet is afgelopen. 'Le censeur ecclésiastique qui applaudit beaucoup à notre entreprise et qui est aussi bon littérateur que bon Théologien, veut que tous les animaux parlent un peu moins directement de Dieu et de l'enfer'. Van Hemel, die niet nalaat op te merken dat hij erg scrupuleus te werk gaat, heeft hem meteen enkele varianten opgestuurd en zo zijn imprimatur verkregen maar een alternatief hier of daar moet nog mogelijk zijn. Van Hemel is

18 J. David aan JFW, 20 juli 1839, D-1456.

19 JFW aan J. David, 25 juli 1839, D-1459.

20 J.B. Van Hemel aan JFW, 29 juli 1839, D-1460.

overtuigd van de uiteindelijke triomf van de spelling van de commissie en wil die verdedigen en propageren, en aangezien hij een lezing moet houden over ‘la langue flamande’, vraagt hij zijn vriend terloops nog wat extra materiaal.²¹ Een charmante man, die Van Hemel, innemend, zich inzet voor de goede zaak die Willems zo aan het hart ligt, iemand die ook de financiële belangen van zijn vriend naar beste vermogen behandelt. Maar Jan Frans Willems herkent nauwelijks nog zijn eigen werk:

Reinaert wordt als een schoolboek te Mechelen uitgegeven, doch de geestelijke censor heeft hem wat al te veel het vel afgedaan. Hij wilde zelfs niet, dat het ene dier het andere zou toespreken met een *God beware u!* [...] Wat zijn er nog jansenisten onder onzen clerus!²²

Van Hemel laat er geen gras over groeien. De *Reinaert* wordt meteen gedrukt. En op zijn aandringen zal Hanicq meteen betalen. ‘Wat dunkt u van myn marchanderen doe ik mynen stiel niet wel?’ schrijft hij met enige ironische trots. Verder laat hij weten dat hij de grammatica van David als klassiek wil aanvaarden als hij een uitgave in de nieuwe spelling maakt.²³ Een goede maand later laat hij Hanicq de enkele vellen van de *Reinaert* die Willems nog heeft opvragen omdat hij graag het volledige origineel bewaart van de boeken die hij in zijn instituut gebruikt.²⁴ Wat hij eens heeft, geeft Van Hemel duidelijk niet graag meer uit handen, zelfs niet aan een bevriende drukker-uitgever die de volledige rechten op het werk heeft verworven.

6 De kerk en de spelling

Er zijn misschien nog wel enkele jansenisten. Toch is de clerus enkele dagen later Willems’ enige hoop voor de volkstaal. De clerus ‘moet bij onze bevolking den Duitschen geest opwekken, taal en zeden herstellen’. Willems heeft op 10 augustus geen vertrouwen meer in de regering en haar beloften. Hij heeft daar zijn redenen voor maar hoopt dat David ze met niemand deelt, tenzij met Xavier De Ram, de eerste rector magnificus van de in 1835 opnieuw geopende katholieke universiteit van Leuven en een van de mensen die mee Willems rehabilitatie mogelijk maakten. Frankrijk zou bijzonder lastig doen over alles wat toenadering tot Duitsland kan impliceren en de invloedrijke en erudiete baron Frédéric de Reiffenberg, directeur van de Koninklijke bibliotheek te Brussel, maakte onlangs nog duidelijk dat België voorbestemd is om Frans te worden. Regeringsleider en minister van zowel Binnen- als Buitenlandse Zaken Barthélémy de Theux zal zich dus niet meer inlaten met zaken die door Frankrijk als middelen tot vereniging met Duitsland kunnen worden beschouwd. We moeten dus zelf doorgaan met onze spelling, schrijft Willems, en ons van de West-Vlaamse oppositie niets aan trekken. Wanneer de clerus, wanneer Mechelen met ons is, wie zal ons dan nog

21 J.B. van Hemel aan JFW, 2 aug. 1839, D-1464. Wellicht gaat het hier over materiaal dat zijn weg vond naar de hoger aangehaalde toespraak van F.L. Michiels (1839).

22 JFW aan J. David, 6 aug. 1839, D-1466.

23 J.B. van Hemel aan JFW, 9 aug. 1839, D-1469.

24 P.J. Hanicq aan JFW, 26 sept. 1839, D-1500.

tegenspreken. Dankzij de steun van Van Hemel zal de spelling als vanzelf ingang vinden.²⁵

Maar zo eenvoudig ligt het niet. Op haar vergadering in het hotel van de minister van binnen- en buitenlandse zaken hoort de commissie op 17 en 18 augustus het nog onvoltooide verslag van Bormans en neemt acht regels aan.²⁶ Die beslissing verschijnt in het Staatsblad maar in West-Vlaanderen houdt het verzet aan. Behaegel en De Foere maken op 29 augustus nog maar eens amok in de pers. Dat het Van Hemel ernst is met zijn verdediging van de spelling van de commissie is meteen duidelijk. De superior van het Mechelse seminarie reageert onmiddellijk op het Brugse bericht met de mededeling dat hij en 17 van zijn 'professoren' zich aansluiten bij de commissie.²⁷

Bij het begin van het nieuwe schooljaar krijgt Van Hemel wel wat tegenkating in eigen kring maar hij wordt niet echt gelaakt, integendeel. Had hij de kardinaal er niet van weerhouden dan had die zich al voor de commissiespelling uitgesproken. Behaegel mag zich dan al sterk maken dat de clerus tegen is, op de vergadering van de dekens is met geen woord van taal of spelling gesproken. Wel hebben alle colleges van het aartsbisdom de nieuwe spelling aanvaard, zoals de kardinaal hen ook schriftelijk had toegestaan. Het is niet de bedoeling dat Willems dat laatste wereldkundig zou maken, maar Van Hemel belooft hem dat de zaak van de spelling op de volgende vergadering van de bisschoppen met nog meer succes te (laten) behandelen. Het nieuwe boek voor het nieuwe schooljaar, de *Reinaert*, wordt bijzonder goed ontvangen en Van Hemel stelt voor de lagere scholen een kleine editie in proza voor want schoolmeesters hebben dringend behoefde aan dergelijke boeken en Hanicq wil het uitgeven. De superior die niet alleen zijn godsdienst maar ook de taal ongetwijfeld een goed hart toedraagt, stuurde aan alle colleges een leerplan Nederlands en vraagt Willems dat in een of ander blad te publiceren.²⁸

Dat betekent niet dat de spellingkwestie geregeld is. In Antwerpen bijvoorbeeld wordt gelachen met het orthografisch protestantisme, zoals men het er noemt, en pastoor Eliaerts beweert niet alleen dat Willems schrijvers als ten gunste aanhaalt terwijl die eigenlijk het omgekeerde zijn, maar ook dat de nieuwe spelling geenszins op oud materiaal steunt, en dus vraagt Van Hemel zijn vriend toch enkele voorbeelden voor iedere regel. Tegelijk merkt hij op dat Davids spraakkunst niet elementair genoeg is voor de kleine pensionaten, wel voor de drie laagste klassen der colleges.²⁹ Willems is er de man niet naar zijn tegenstanders een forum te ontzeggen en in zijn *Belgisch Museum* geeft hij ruimte aan al de critici van de commissiespelling, hij dient ze ook gedetailleerd van antwoord.³⁰

25 JFW aan J. David, 10 aug. 1839, D-1473.

26 Willems publiceerde het verslag van die vergadering in het *Belgisch Museum* III (1839), 288-290.

27 Mededeling ook opgenomen in Willems 1839a, 287. Cf. ook Bols 1901, 45.

28 J.B. van Hemel aan JFW, 15 okt. 1839, D-1508.

29 J.B. van Hemel aan JFW, 27 okt. 1839, D-1511.

30 Willems 1939b. Het protest dat Eliaerts samen met een viertal anderen ondertekende, verscheen pas in de bladen toen voorgaand artikel al gedrukt was. Willems (1839c) neemt hun goed twee bladzijden lange tekst op in een extra bijdrage waarin hij met tal van voorbeelden de goede gronden voor de beslissingen van de taalcommissie toelicht.

7 De ingrepen in de tekst

Bij het begin van het schooljaar 1839-1840 is de op maat van katholieke jongeren gezuiverde *Reinaert* beschikbaar. Het boek verschijnt met een imprimatur van J.B. Pauwels, vicaris-generaal, gedaan te Mechelen op 6 augustus 1839. In de lijst school- en leesboeken voor het lager en middelbaar onderwijs wordt de *Reinaert* opgenomen als lectuur voor de lagere scholen en pensionaten en voor de lage klassen van de colleges en kleinseminaries.³¹ In zijn *Voorberigt* omschrijft Willems de doelstelling en aanpak:

Daer echter het oorspronkelyk stuk vol is van toespelingen en gispingen op zeden, welke meer byzonderlyk tot de tyden der middeleeuwen behoorden, zoo vonden wy ons in het bewerken dezer schooleeditie verpligt het een en andere van de door ons vroeger uitgegevene vertaling te wyzigen of te veranderen.

Hij heeft de tekst ook opgedeeld in hoofdstukken die telkens worden gevolgd door korte aantekeningen om enerzijds vaderlandse gebruiken te verklaren, anderzijds het zedelijke nut van het verhaal te tonen. In 1851 verschijnt bij Hanicq, drukker van het aartsbisdom een tweede druk en minstens in 1858 zorgde Van Hemel nog eens voor een heruitgave bij E.F. van Velsen te Mechelen. Bij die gelegenheid schrijft hij een extra voorrede met daarin een verwijzing naar 1839, toen de spellingcommissie op het punt stond een besluit te nemen en hij Willems vroeg om een gezuiverde versie. Hij behoudt de tekst van Willems maar vult de aantekeningen bij de hoofdstukken aan met moraliserende en betuttelende extra's – hoe explicieter hoe beter is blijkbaar de leuze. 'Advocatenlist geldt dikwyls voor verdediging' is het einde van Willems commentaar bij de tussenkomst van Grimbeert voor het hof van koning Nobel, en Van Hemel laat daar ten overvloede op volgen: 'Van leugens of snoode uitvindingen mag men zich nooit bedienen, om zich zelve of anderen te verschoonen'.

Hoe omvangrijk zijn nu de wijzigingen? En heeft Willems wel principiële bezwaren tegen het uitzuiveren van de tekst?

Wat de tweede vraag betreft kunnen we kort zijn: neen. In zijn bewerking van 1834 had Willems er al heel duidelijk voor geopteerd de lezer niet voor het hoofd te stoten. Schokkende verhaalelementen heeft hij zonder commentaar geschrapt of gewijzigd. Bijzonder opmerkelijk bewerkt is, niet onverwacht, de confrontatie tussen Tybeert en de pape. Enerzijds is er de aard van de verwonding die de kater de priester toebrengt, anderzijds is er het concubinaat van de geestelijke. In zijn editie van 1836 heeft Willems het vrij uitgebreid over de parochiepriester. Hij woont samen met zijn vrouw Julocjen en zijn kinderen waarvan zoon Martinet een belangrijke rol toebedeeld krijgt. Dat deze gezinssituatie noch bij zijn parochianen, noch bij de auteur die volgens Willems ook een geestelijke is, enige aanstoot verwekt, gebruikt hij zelfs om de Middelnederlandse tekst van een terminus ante quem te voorzien. De praktijk van gehuwde priesters was immers maar mogelijk tot het midden van de twaalfde eeuw, zo weet hij. Hij voegt erbij dat de Franse *Renard*, doorgaans in de eerste helft van die eeuw gesitueerd, ook wel gewag maakt van een geestelijke met een vrouw, maar niet in gezinsverband, de con-

31 Cf. De Smedt 1984: 165.

cubine is er niet meer dan een bijzit. Interessant is ook de niet becommentarieerde bedenking in de editie dat in het manuscript voor Martinet op een bepaalde plaats ‘neve’ staat waar Willems ‘sone’ wil zien.³² Die verschrijving in de brontekst lijkt er op te wijzen dat de klerikale gezinssituatie ook ten tijde van het manuscript al vragen oproep. Willems twijfelt er geen moment aan dat de *pape* een geestelijke is, maar dat belet niet dat hij in zijn vertaling uit 1834 al gewag maakt van de koster. Kosteren kunnen probleemloos vrouw en kinderen hebben. De gruwelijke scène waarin de halfblinde en haast gewurgde kater de poedelnaakte pastoor het scrotum – die burse al sonder naet – van het lichaam klauwt wordt in de originele vertaling slechts gesuggereerd. De koster heeft er overigens nog een hemd aan. Substantiële wijzigingen waar de vader van de Vlaamse Beweging, ongetwijfeld een brave huisvader die alle excessen meed, geen problemen mee had.

Van Hemel heeft het moeilijk met alles wat in de richting van erotiek wijst. Grimbeert doet de klacht van Isengrim over Reinaerts verkrachting van zijn vrouw Hersinde af als een overspelige liefde waar de wolvin een enkele keer aan toegaf. In de schooledgeitatie wordt de hele zaak een kwestie van eerder onopvallende kwaadsprekerij. Het delicate onderwerp komt een tweede keer uitgebreid aan bod wanneer de das met de vos naar het hof van de koning stapt en Reinaert zijn biecht zegt. In de schooledgeitatie lezen we:

(Want [Isengrim] acht haer boven 't leven)
'K heb ze een kwaden naem gegeven
En veel leed haer aengedaen!
'K heb haer al te zeer belaën.

In de oorspronkelijke vertaling was het minnen in de plaats van achten en vroeg hij Gods vergeving over al wat ze samen misdaan hadden. In geen van beide versies is de das tevreden met de vage omschrijving. Na wat dralen zegt de vos in 1834 ‘met myn moei heb ik geslapen’. Onvoorstelbaar op een katholieke school en in de latere editie klinkt het erg flauwtjes:

'K ben 't vergeten, op myn eer,
'K ben 't vergeten altemael
Wat ik in myn lastertael
Vrouw Hersind heb opgeleid.

Op het ogenblik dat de galg wordt opgericht zegt Reinaert Hersinde toch maar niet in zijn buurt te laten. De armen waarin hij rustte, de handen die hij kuste, ... ze zou hem laten ontsnappen. Van heel dit gedeelte geen spoor meer in 1839.

Cantecler roemt zijn vrouw als ‘een wyf, zoo schoon als vroed’, een lof die gewoon geschrapt wordt. De eerder vermelde passage van Tybeert en de pape, door Willems al zo voorzichtig verwoord, bevatte duidelijk nog te veel seksuele connotaties. De door Willems al toegevoegde ‘hemdslip’ wordt ‘Julocjen’s muts’ en de kat springt nu een heel stuk hoger en bijt de neus van de koster af. Geen vondst van Willems of Van Hemel, in 1833 had Willems al gewezen op deze vaak terug te vinden oplossing van de censuur.³³

32 Willems 1836: xxxviii-xxxix en aantekening bij regel 1282.

33 Willems 1833: 19.

'k Ben nu weduw met een man
 Dien geen arts meer heelen kan:
 Al geneest hy van de pyn
 't Zal een droeve koster zyn!

Jammert Julockje in 1834. Vijf jaar later klinkt het:

'K ben een vrouw nu met een man
 Dien geen arts meer heelen kan:
 Al geneest hy van de pyn,
 'T zal een ongeneusde zyn.

De lachende Reinaert hoort de klacht en de eerste keer roept hij haar toe:

Stuit uw droefheid, vrouw Julocjen
 En herneem uw spinnerokjen
 Met een heilig voorgevoel!
 Vlucht het wereldsche gewoel,
 En het zingenot der jeugd!
 Leef voor zuiverheid en deugd!
 Is uw man wat buiten orden,
 Hy zal veel gezonder worden.
 Gy zyt zeker nu voortaan
 Dat hy elders niet zal gaen!

De tweede keer gaat het als volgt:

Stuit uw droefheid, vrouw Julocjen
 En herneem uw spinnerokjen
 met een beter voorgevoel!
 Vlucht het wereldsche gewoel!
 Wat is toch het schoon der jeugd?
 En de schoonheid zonder deugd?
 Is uw man wat buiten keus,
 Hy kan brillen zonder neus.

Zelfs een gewone kus kan de jeugd bederven. Als Reinaert uiteindelijk thuis komt en zijn vrouw hem na een kus aanspreekt, moet ook dat gewijzigd: in 'zy sprak hem aldus aen'.

Niet alleen de al te expliciete verwijzingen naar seksualiteit gaan in 1839 voor de bijl, nagenoeg alle woorden in verband met God en clerus worden veranderd. Dat de bijgelovige passage over de gans die, al naar gelang ze links of rechts passeert geluk of ongeluk brengt moet sneuvelen is nog makkelijk te verklaren maar inderdaad tot de laatste 'God beware' toe moet er uit. 'Nu dan, zo bewaer' my God' wordt 'Nu dan, welk ook zy myn lot'. Elders, want het moet wel enigszins te rijmen zijn met de tekst, wordt 'bewaer' my God', 'Laet my begaen', en 'Zo waarlijk help my God', 'ik ben er op verzot'. Een 'dat God u loon', krijgt een veel minder logische tegenhanger met 'k beloof u loon'. En zo zijn er nog tal van voorbeelden. Reinaert spreekt de koningin over de hel en de zielen die er gekweld worden; dierenzielen, dat moet wel, en dat kan uiteraard niet. Schrappen die passus. God en de dieren, dat gaat blijkbaar niet goed samen. Met koster mag je nog wat spotten,

met de clerus niet, en daarom is een dikke vraatzuchtige pastoor voor de gevoelige schooljeugd, die eerbied voor de clerus dient bijgebracht, veranderd in een doctor. Een verwensing met verwijzing naar de duivel, 'hael de droes u' kan niet door de beugel, de bastaardvloek 'seldrementen' is dan weer geen probleem, zelfs niet wanneer het kapelaan Belyn is die de term gebruikt. Tenzij Van Hemel even niet aandachtig is geweest. Maar dat lijkt me erg onwaarschijnlijk.

Reinaert kan de koning niet naar de schat begeleiden omdat hij in de ban van de kerk is en slechts de paus die ban kan opheffen. Dieren, ook al zijn het dan mensen, mogen niet in de ban van de kerk en het wordt dus de ban van de keizer. Die kan wel alleen maar in Rome opgeheven worden, maar van de paus is in de schooleditie geen sprake. Een laatste probleemgeval van formaat is de weigering van kapelaan Belyn om de vos de zegen te geven: geen gebeden voor wie in de ban van de kerk is, dat is ongepast Nobel heeft goed zich te beroepen op een vermaard theoloog, de ram blijft weigeren. Pas wanneer de koning met geweld dreigt, maakt de kapelaan er zich op een drafje vanaf. Een passage die niet aan te passen is en dus gewoon geschrapt werd.

8 Twee agenda's, één project

Principieel was Willems niet echt gekant tegen het aanpassen van een tekst met het oog op een specifieke doelgroep. Met de omvang van de aanpassingen van zijn vertaling had hij het evenwel toch wat lastig, zoals blijkt uit zijn brief aan kanunnik David. De bezwaren tegen de ingrepen wogen echter niet op tegen de voordelen ervan. Dat een grote groep (nieuwe) lezers kon kennismaken met het Vlaamse literaire erfgoed en er misschien van kon worden overtuigd dat de volkstaal alleen al vanwege haar verleden het verdedigen en bestuderen waard was, en er geen reden bestond om ze als inferieur ten opzichte van het Frans te beschouwen, was op zich al erg belangrijk. Veel belangrijker nog was hem de steun van de clerus voor de commissiespelling. Zonder één enkele spelling voor alle Vlaamse gewesten, zonder een vrij grote parallellie met de spelling in Nederland, kon er van taal geen sprake zijn; en zonder taal kon er uiteindelijk ook van het Vlaamse volk geen sprake zijn. In die optiek was een weigering in te gaan op het voorstel van Van Hemel geen optie. Willems heeft het belang van zijn contact met Mechelen ook meteen correct ingeschat. Pragmatisch eerder dan idealistisch, maar in ieder geval succesvol.

Van Hemels engagement voor de spelling van de commissie en voor het Nederlands is, dat lijdt geen twijfel, oprecht. Ongetwijfeld ziet hij de eengemaakte spelling als een belangrijke factor in de verspreiding van het geloof, ver te verkiezen boven het aanmodderen met verschillende varianten. Dat hij, anders dan blijkbaar zo veel geestelijken geen moeite heeft met het vermeende protestantse karakter van de commissiespelling, bewijst alleen maar dat hij meer inzicht had, wellicht ook heel wat verstandiger was, dan die andere geestelijken. Hij wendt dan ook al zijn invloed aan om het doel van de commissie te bereiken. Hij constateert dat het uittreksel uit het verslag van Bormans wel 'schoon' is maar nauwelijks zal worden gelezen. De belangrijkste bladen moeten erover spreken, zo draagt hij Willems haast op. Van Hemel is vertrouwd met de situatie in Antwerpen (het bisdom Ant-

werpen werd na 1801 afgeschaft en het diocees werd deel van het aartsbisdom Mechelen) en hij weet dat de taalprotestanten daar op hun laatste benen lopen. Er zijn al schoolmeesters, en niet van de minste, die zich bij de commissie aansluiten, en zelf gaat hij via plaatselijke contacten nog wat professoren onder druk zetten om de 'zich-hoog-zettende heeren tot eene spoedige omwenteling over te halen'. De informatie is vertrouwelijk, de superior van het seminarie werkt het makkelijkst als niemand er weet van heeft. 'Laet ons maer doen; wy zullen het hier wel klaer spinnen; maer men moet niet kunnen vermoeden dat wy de groote *remorqueurs willen* zyn'. Omdat hij op de achtergrond wil blijven is hij ook niet opgezet met de benoeming tot corresponderend lid van de Maetschappy tot Bevordering der Nederduitsche Tael- en Letterkunde, het genootschap achter de spelling en het *Belgisch Museum*, maar hij wil er niet moeilijk over doen.³⁴

De berichten uit Mechelen blijven positief. Enkele maanden later moet Willems in alle haast wat studiemateriaal versturen want 'De zucht voor onze moedertael neemt dagelyks toe'. Er verschijnen tal van schoolboeken in de nieuwe spelling, er wordt aan een nieuwe spraakkunst gewerkt en alle colleges van het bisdom volgen de nieuwe spelling. Als we dat drie jaar kunnen volhouden, dan wordt van geen andere meer gesproken, maakt Van Hemel zich sterk. Alleen het uitblijven van het verslag van Bormans is nog een domper op de euforie. In Mechelen is iedereen, tot en met de kardinaal verontwaardigd over de 'botte en zotte' aanvallen in de Franstalige pers. De vastenbul was dan nog wel in de oude spelling maar dat is een detail. Willems mag gerust zijn over het aartsbisdom: 'De kragteloze tegenstand komt niet dan van wat oude pruiken die toch ook met een in het graf moeten nederdalen'.³⁵

Als antwoord op een vraag naar steun voor filologisch onderzoek, waarbij de superior overigens niet kon helpen, komt de spelling nog eens aan bod in een brief uit 1842. In het aartsbisdom loopt alles prima. Van Hemel vraagt zich wel af wat provinciaal inspecteur Behaegel, notoir tegenstander van de commissie, zal doen als de regering van Jean-Baptiste Nothomb in alle scholen hetzelfde stelsel wil. Zal hij uit angst voor zijn betrekking de commissiespelling dulden? Als hij zich niet bij de feiten neerlegt, is hij volgens Mechelen niet meer in staat zijn ambt verder uit te oefenen.³⁶

Vrienden voor het leven zijn Willems en Van Hemel nooit geworden. Na de schooleditie van de *Reinaert* komt er opvallend snel een einde aan de correspondentie. Beide mannen hebben blijkbaar hun doel bereikt. Eén uitzondering niet te na gesproken bleven ook geen verdere brieven bewaard. In 1844, vier maanden na de officiële en definitieve bekrachtiging van de commissiespelling in een Koninklijk Besluit, schrijft Van Hemel dat in zijn omgeving de Vlaamse letteren algemeen worden geacht en niemand nog denkt aan de voorbije spellingsproblemen.³⁷

34 J.B. van Hemel aan JFW, 5 nov. 1839, D-1516.

35 J.B. van Hemel aan JFW, 24 feb. 1840, D-1561. Zie voor een eerdere poging tot het uitbrengen van een spraakkunst, in de spelling van de commissie en met een op aanraden van Van Hemel daarin verspreid opgenomen 'twintigtal volstrekt Catholyke stukjes', alsmede voor de problemen met de uitgever, o.a. N.J.V.C. Mussely-Boudewyn aan JFW, 8 okt. 1839, D-1504.

36 J.B. van Hemel aan JFW, 3 sept. 1842, D-1857.

37 J.B. van Hemel aan JFW, 6 mei 1844, D-1992.

9 De school en de natie

De vader van de Vlaamse Beweging deed exact wat zijn eretitel impliceert. Als filologen in andere landen, in Duitsland vooral, zette hij zich in voor taal en volk (*De tael is gansch het volk*) door in het verleden materiaal op te diepen als bewijs voor het bestaansrecht van beide. Het belang van de *Reinaert* werd in verschillende landen door een schare van filologen heel hoog ingeschat en al vroeg ziet Willems in de tekst, die volgens hem een Vlaamse tekst is, een wapen voor zijn strijd. Geen wonder dus dat aan de vertaling die hij van de *Reinaert* I maakt een Vlaams manifest vooraf gaat. Het is een godsgeschenk dat hem vervolgens de *Reinaert* II in handen valt en de complete editie bezorgt hem internationale faam.

De Vlaamse strijd wordt echter niet alleen in de beslotenheid van de geleerdenbibliotheek gestreden. Het volk moet ook een officieel aanvaarde taal kunnen gebruiken en daarom ijveren Willems en zijn medestanders voor één enkele spelling van het Nederlands in België. Eén taal, één spelling; geen wildgroei van dorpsgebonden spellingen en honderd dialecten. Een nobele doelstelling die tot controverse leidt en resulteert in een heuse spellingoorlog. Als onder druk van Frankrijk de overheidssteun wegvalt, kan Willems alleen nog maar op de clerus hopen voor het in stand houden van zijn taal. De steun van iemand als Van Hemel en van het aartsbisdom is dan ook enorm belangrijk. Als hij de kans krijgt om van zijn *Reinaert*-vertaling een schooleditie in de nieuwe spelling te maken, grijpt hij die met beide handen aan. Dat hij inhoudelijk toegevingen moet doen aan de katholieke censor neemt hij er wel bij – het doel heiligt min of meer de middelen. De verspreiding onder jonge mensen van de taal, van de spelling, van de oude literatuur die ons bestaansrecht als volk bewijst, is de hoofdzaak. Wie de jeugd heeft, heeft de toekomst.

Onder leiding van Willems heeft de Vlaamse Beweging haar start niet gemist. Van Hemel van zijn kant heeft de bruikbaarheid van die beweging goed ingeschat en probleemloos weten te benutten in de uitbouw van de jarenlange feitelijke klerikale controle over het onderwijs.

Bibliografie

- Couttenier 1984 – P. Couttenier, 'Het dubbel debuut van Conscience'. In: K. Porteman (red.), *Uut goeder jonsten. Studies aangeboden aan prof dr. L. Roose naar aanleiding van zijn emeritaat*. Leuven/Amersfoort, 1984, p. 143-148.
- Couttenier 1999 – P. Couttenier, 'Nationale beelden in de Vlaamse literatuur van de negentiende eeuw'. In: K. Deprez en L. Vos, *Nationalisme in België. Identiteiten in beweging 1780-2000*. Antwerpen/Baarn, 1999, p. 60-69.
- Couvreur en Willemyns 1998 – W. Couvreur en R. Willemyns, 'Spellingoorlog'. In: R. de Schryver e.a. (red.), *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Tielt, 1998, p. 2802-2805.
- D'Hulster 1834 – L. D'Hulster, 'Reinaert de Vos, naer de oudste beryming, door J.F. Willems. Eecloo; 1834'. In: *Messenger des Sciences et des Arts de la Belgique*, II, 1834, p. 387-397.
- De Bock 1965 – E. de Bock, *Verkenningen in de eerste helft van de negentiende eeuw*. Antwerpen, 1965.
- De Smedt 1984 – M. de Smedt, *De literair-historische activiteit van Jan Frans Willems (1793-1846) en Ferdinand Augustijn Snellaert (1809-1872)*. Gent, 1984.
- Degroote 1964 – G. Degroote, 'Hendrik Conscience, een vrijzinnig man?' In: *Dietsche Warande en Belfort* 109, 2 (febr. 1964), p. 113-123.

- Deprez 1965 – A. Deprez (ed.), *Brieven van, aan en over Jan Frans Willems 1793-1846*. Brugge, 1965.
- Gevers 1998 – L. Gevers, 'Hemel, Jan-Baptist van'. In: R. de Schryver (red.), *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Tielt, 1998, p. 1422-1423.
- Lambin 1974 – H. Lambin, *Hendrik Conscience. Bladzijden uit de roman van een romancier*. Antwerpen, 1974.
- Leerssen 1999 – J. Leerssen, *Nationaal denken in Europa. Een cultuurhistorische schets*. Amsterdam, 1999.
- Leerssen 2006 – J. Leerssen, *De bronnen van het vaderland. Taal, literatuur en de afbakening van Nederland 1806-1890*. Nijmegen, 2006.
- Michiels 1839 – F.L. Michiels, 'Over het beoefenen der moedertaal'. In: *Belgisch Museum* III (1839), p. 358-362.
- Stynen 1983 – L. Stynen, 'Het oeuvre van Hendrik Conscience (1812-1883). Het bourgeois-ethos in het defensief'. In: *Restant* 11, 1 (voorjaar 1983), p. 7-40.
- Stynen 2010 – L. Stynen, 'Van Fleurus tot voorbij Waterloo. De leerjaren van Jan Frans Willems'. In: *Zacht Lawijd* 9, 1 (jan.-maart 2010), p. 86-103.
- Van den Berg en Couttenier 2009 – W. van den Berg en P. Couttenier: *Alles is taal geworden*. Amsterdam, 2009.
- Wauters 2004 – K. Wauters, 'Een onaangenaam intermezzo'. In idem: *Ademloos Moment. Opstellen over literatuur en muziek*. Leuven, 2004, p. 85-92.
- Willems 1833 – J.F. Willems, 'Reinardus Vulpes – Reinaert de Vos'. In: *Messenger des Sciences et des Arts de la Belgique* I (1833), p. 329-351. (gebruikte versie: overdruk in EHC, Antwerpen, genummerd vanaf: (1)).
- Willems 1834 – *Reinaert de Vos, naer de oudste beryming, door J.F. Willems*. Eecloo, 1834.
- Willems 1836 – *Reinaert de Vos. Episch fabeldicht van de twaelfde en dertiende eeuw, met aenmerkingen en ophelderingen van J.F. Willems*. Gent, 1850².
- Willems 1839a – J.F. Willems, 'Beslissing der Koninglyke Commissie wegens de geschilpunten in het schryven der Nederduitsche tael'. In: *Belgisch Museum* III (1893), p. 286-287.
- Willems 1839b – J.F. Willems, 'Een woord over de protestatie tegen de bovenstaende beslissing der Taelcommissie'. In: *Belgisch Museum* III (1839), p. 342-357.
- Willems 1839c – J.F. Willems, 'Nog iets ter verdediging der Taelcommissie'. In: *Belgisch Museum* III (1839), p. 411-442.
- Willems 1839d – *Reinaert de Vos, naer de oudste beryming, ingerigt tot schoolgebruik, door J.F. Willems*. Mechelen, 1839.
- Willems 1858 – *Reinaert de Vos, naer de oudste beryming, ingerigt tot schoolgebruik, door J.F. Willems*. Mechelen, 1858.

Adres van de auteur

Antoon van Dijkstraat 5A bus 1
BE-2900 Schoten
ludostynen@hotmail.com